

Томас Вэнцлава — чалавек зь іншага боку

Кшыштаф Чыжэўскі

Калі штосьці нас і лучыць так, як
лучыла ў мінуўшчыне, — дык гэта адно
зацятыя галасы, галасы, якія не
пагаджаюцца зь існым сьветам.

Томас Вэнцлава

“Дуброўнік? Прага? Кракаў? Можа, Сэйны”, — пытаўся ўголос сам у сябе былы дысыдэнт, эмігрант і бадзяга, намагаючыся на мапе сваіх духоўных вандраваньняў вызначыць месца жыцьцёвага гнездаваньня. — “Хіба што Кракаў... Хоць і іншыя ня горшыя... Хаця, у прынцыпе, ня надта... Ня горшыя, а нават крыху лепшыя... Гэта значыць, крыху, і нават ня толькі крыху... Амаль напэўна... Уласна, гэта нармальна...” Ён гаварыў па-віленску, на мове, якая з адной ёй уласцівай чуласьцяй патрапіла прытупіць вострыя найлепшых аргумэнтаў, ён рупіўся пра сьціпласць, пакідаў месца для іншага, здэкаваўся з пэўнасьці, якая раней ці пазьней мусіла стаць сьмехатой. Мы сядзелі ў па-амэрыканску вялізнай гасьцінай зь відам на разьлеглы кампус Ёльскага ўнівэрсытэту, у будынку, уваход у які ахоўваў бездакорна апрануты і шматслоўна ветлівы чарнаскуры парт’е.

Прафэсар Томас Вэнцлава, які мае сталую работу ўва ўнівэрсытэце й гарантаваную пажыцьцёвую пэнсію, нават не ўяўляе магчымасьці застацца ў Нью-Гейвэне. Яго тут анічога не трымае. Калісьці ён бы мог сказаць сьледам за Міцкевічам: “Шчасьця не зазнаў, бо яго не было на бацькаўшчыне”. Але ягоная Літва першай вырвалася з савецкай імпэрыі і атрымала чаканую незалежнасьць хутчэй, чым ён гэта мог бы сабе ўявіць у найсьмя-

лейшых марах. Таму нешта іншае падказвае яму такі выбар месца жыхарства.

Ён не дапускае і магчымасьці вяртаньня ў Вільню. І там, у маладой дэмакратычнай Літве, здаецца, яму ня месца. Ён шукае яго хутчэй у краіне-суседцы сваёй радзімы, нібы баючыся страціць дыстанцыю й незалежнасьць, што гарантуе свабоду крытычнага мысьленьня. Дзе блізка ня толькі архітэктура і супольная культурная спадчына, але й падобны гістарычны досьвед — досьвед панявольеньня таталітарнай імпэрыяй і барацьбы зь ёй.

Хто ж ён — Томас Вэнцлава, чужы ў Амэрыцы, якая яго клапаціла прыгарнула, і ня прагне да вяртаньня ў незалежную Літву, за незалежнасьць якой ён так рашуча змагаўся? Што ж гэта за бадзяга, які сапраўды цікавіцца кожным неспазнаным куточкам сьвету, але ўвадначас сумуе па тым адзіным, усходнім і правінцыйным закутку Эўропы? Што ж гэта за касмапаліт, які часта выступае ад імя літоўцаў і як голас сумленьня свайго народу? Што ж гэта за нацыяналіст, які бязьлітасна змагаецца з усімі праявамі этнацэнтрызму і правы асобы ставіць вышэй за правы нацыі? Што ж гэта за літовец, якога суайчыньнікі клянуць за “антылітоўскасьць”? Што гэта за вілянчук, які прагне жыць у Кракаве альбо Дуброўніку? Што гэта за пазт, які ўвязваецца ў палітычныя спрэчкі?

Дзе ж ягоная месца? Дзе кола найбліжэйшых яму людзей, і на якой мове яны гавораць? А можа, нязьведаным выракам лёсу ён асуджаны на бяздомнасьць і самотнасьць?

Томас Вэнцлава — пазбаўлены баць-

каўшчыны і самотны чалавек? Так, ён шмат калі адчуваў сябе беспрытульным і адзіночым. Калі б ён скардзіўся на гэта, яму можна было б адказаць: “Сам вінаваты”. Але гэта не адзіная праўда пра яго, можа, нават ня ўся праўда... Бо ж той заўзяты літовец-грамадзянін сьвету — чалавек, надзвычай нам блізкі. Нам — палякам, жыдам, расійцам... Нам — праваслаўным, грэка-каталікам, мусульманам... Нам — нацыянальным мяншыням... Нам — сярэдне- і ўсходнеэўрапейцам... Нам — пераемнікам Вялікага Княства Літоўскага... Нам з Сараева, Грознага... Нам — людзям з розных краінаў і кантынэнтаў, якія выступаюць супраць панявольня і дэгуманізацыі.

Калісьці Вэнцлава напісаў пра сябе, што ён “чалавек з таго боку”. Няма розніцы, які канкрэтна бок ён меў на ўвазе ў момант, калі запісаў тыя словы. Томас Вэнцлава ёсьць папросту “чалавекам з іншага боку”, у кожны момант жыцця і творчасці. Ён ніколі ня быў бы сабой у цуглах этнацэнтрызму, самахвальства, аднастайнасьці, аднадушнасьці. Ён бы ня вытрываў доўга без дыялёгу, сутыкненьня розных паглядаў, безь пераправы на іншы бераг, дзе глядзяць на сьвет інакш і пачуваюцца іначай, бяз вострай крытыкі, скіраванай на ўсё, што “маё”, бяз спробы пранікнуць у шматслойнасьць і пачуць шматгалосьсе.

Ён зьявіўся на сьвет і вырас у гарадох памежжа — Клайпэдзе і Вільні — і застаўся чалавекам памежжа, заўсёды “з таго боку”. Для майго пакаленьня, якое навучалася Эўропы на войнах у былой Югаславіі, ён у дыялёгу зь Мілашам усталяваў нормы паводзінаў на памежжах: не хапаць адзін аднаго за грудкі, патрабаваць найперш ад сябе, а суседа паважаць, імкнучыся да глыбейшага спазнаньня яго й разуменьня яго.

Гэтая пазыцыя, якой ён застаўся верным, не зважаючы на цкаваньні з розных бакоў, найбольш выразна праявілася ў ягоных публіцыстычна-палкіх эсэ, друкаваных у самвыдаве і ў выгнаньні.

Вілянчук

Для літоўца, які пераехаў у сваю гістарычную сталіцу ў 1946 годзе з Коўна, дзе перажыў нямецкую акупацыю, Вільня была зусім незнаёмым горадам. У першы ж дзень, ідучы са школы, заблукаў у руінах, “і гэтае пакутнае, бяссьільнае блуканьне ў пошуку дому, якое цягнулася чатыры гадзіны (не было каго спытацца дарогу, бо людзей сустракаў я мала, да таго ж яны не гаварылі па-літоўску)”, стала сымбалам ягонага жыцця.

Верагодна, для Чэслава Мілаша, які дапамог яму перабрацца ў Амэрыку, бачачы ў ім свайго пераемніка на катэдрах славянскіх моваў і літаратуры ў Бэрклі, Томас Вэнцлава быў тады перадусім літоўцам зь Вільні, які прыводзіў на памяць Мілашавых даўніх літоўскіх прыяцеляў. Узмужненьне ў адным горадзе, навучаньне ў адным унівэрсытэце абумовіла ўзаемную сымпатыю, якая яшчэ больш умацнілася за акіянам. Аднак яны ведалі не адну і тую самую Вільню. Для Мілаша Вільня была пунктам пачатку каардынатаў, “магчымасьцю нармальнасьці”, бо яна атаесамлялася з тым пэрыядам гісторыі, калі ўсё яшчэ было “нармальна”. Цяжка сказаць тое самае пра Вільню яго малодшага прыяцеля. Для дзевяцігадовага Томаса “горад без імя” быў горадам руінаў і хаосу. Яму давялося яго вывучаць з нуля і нанова выбудоўваць для сябе. Вільня была “ўзьнёслай мінуўшчынай сярод дзіўнай і незразумелай сучаснасьці, традыцыяй у сьвеце, раптоўна пазбаўленым традыцыі, культурай у некультурным сьвеце”. Нялёгка было ўлавіць пераемнасьць, адкрыць цэлы палімпсэст накладзеных адзін на адзін слаёў, даць новае імя, ня схібіўшы. Даваенная Вільня была табуяванай тэмай. “Родную Эўропу” ён прачытаў сшытаю з урыўкаў, якія перасылаў паштаю з Захаду ягонаму прыяцелю Юозасу Тумэлісу. Мова архітэктуры — так, ён ведаў кожную ейную драбніцу, але важнейшымі былі іншыя віленскія мовы, польская і расійская, якія пасіўна ён вывучыў яшчэ ў Коўне, чытаючы кніжкі з бацькавай бібліятэкі. Дапамагло ў гэтым, без сумневу, і сямейнае выха-

ваньне (бабка па кудзелі была полькай, а бацька, даволі вядомы паэт-футурыст, які друкаваўся, між іншага, у варшаўскіх "Wiadomościach Literackich", ганарыўся знаёмствам з расійскімі пісьменьнікамі, у тым ліку з Барысам Пастарнакам). Аднак толькі Вільня зрабіла так, што польская і расійская сталі ягоньмі мовамі арганічным чынам, а Іосіф Бродзкі мог пра яго напісаць, што "ён сын, удзячны сын трох літаратураў".

Перачытваючы пісьмёны свайго гораду, Томас Вэнцлава прымаўся да ролі таго, каго Юзаф Мацкевіч назваў бы "спадкаемцам ранейшага адзінства". Гэта рэдкая зьява на руінах Вялікага Княства Літоўскага ў эпоху стварэньня нацыянальных дзяржаваў і мэнтальнасьці этнічных бастыёнаў. Яго чакала ня толькі адкрыцьцё забытых ці замоўчаных старонак гісторыі й культурнай спадчыны, але й не адна сутычка з тымі, хто тыя старонкі прыўлашчыў для сваіх уласных патрэбаў.

У далікатным пытаньні прыналежнасьці Вільні ў міжваенны пэрыяд ён нагадаў і літоўцам, і палякам канцэпцыю Поля Гіманса. У 1921 годзе бэльгійскі палітык прапанаваў стварэньне двух кантонаў — віленскага і ковенскага, зыходзячы з таго, што Польшча і Літва прызнаюць узаемна сувэрэннасьць адна аднае, што віленскі кантон будзе дзвюхмоўным і што на гэтым памежжы пачнецца шчыльнае супрацоўніцтва накшталт "мініятурнай эўрапейскай супольнасьці". Рэанімаваўшы тую канцэпцыю, ён вінаваціў абодва бакі ў недастатковай палітычнай сьпеласьці, у выніку чаго гісторыя пайшла тою хадой, якою пайшла. З-за гэтага Вэнцлава трапіў пад агонь крытыкі — зрэшты, гэтак жа сама, як перад вайной Оскар Мілаш альбо іншы прыхільнік прапановы Гіманса — Эрнэстас Гальванаўскас, на якога як на "нацыянальнага здрадніка" ў міжваенным Коўне ўчынілі замах.

У духу дыялёгу з Чэславам Мілашам Томас Вэнцлава ўключаецца ў стварэньне новай ідэнтычнасьці Вільні, якая б злучала ў сабе "ўсю гісторыю гораду і ўвесь

ягоны культурны патэнцыял". Літоўцаў, узрадаваных вяртаньню Вільні як сталіцы іх незалежнай дзяржавы, ён перасьцерагаў: "Баюся, што ня будзе ейны лёс шчаслівым, калі хаця б часткова не ажыве ў ёй ейная шматкультурная тканка — сапраўдная традыцыя Вялікага Княства Літоўскага". На пачатку 90-х гадоў, назіраючы літуанізацыю ўсяго віленскага й пастаянны моцны абмежавальны этнацэнтрызм, — ня верыў у ажыццяўленьне гэтага праекту. Але цяпер на літоўскім кніжным рынку зьявіўся новы віленскі бэдэкер, а хутка маюць выйсьці ягоныя версіі на іншых мовах, у тым ліку й папольску. Ягоны аўтар — Томас Вэнцлава, "спадкаемца ранейшага адзінства".

І ён, як і Чэслаў Мілаш, ніколі ня мог уявіць ад гэтага гораду. Хаця абодва пакідалі яго з пачуцьцём палёгкі і суму па сьвеце больш шырокім, чым засьцёнак. "Я не хацеў бы вярнуцца ў ранейшую Вільню, бо, уласна, ня мог бы там вытрымаць", — мо гаварыў ён Мілашу. Абудва ня верылі, што вернуцца. І абодва зноў і зноў вярталіся. Іх сустракалі з пашанай. Нядаўна Мілаш атрымаў тытул ганаровага грамадзяніна Вільні. Вэнцлава пакуль што задавальнаецца ордэнам Гедыміна і Дзяржаўнай прэміяй Літвы, прысуджанай яму пазалетась.

Дысыдэнт

Усё пачалося... зь містычнай відзежы... Ён быў ідэйным камсамольцам, якога ўзрушыў "сакрэтны даклад" Хрушчова на XX зьезьдзе КПСС. Але ён быў перакананы, што вялікую ідэю можна выратаваць, што й абяцалі хваляваньні ў Польшчы й Вугоршчыне. Яму было дзевятнаццаць гадоў, калі прачытаў у газэце зацёмку пра ўварваньне савецкіх войскаў у Вугоршчыну й пра тое, што Імрэ Надзь — здраднік. Ён прыгадаў той момант у інтэрвію Ірэне Грудзінскай-Грос і Яну Гросу для часопісу "Aneks": "Я зразумеў абсалютна ўсё. Гэта была містычная відзежа... Яна зьявілася мне ў вельмі сканцэнтраваным выглядзе, у прабліску сьвядомасьці. З таго моманту я стаў ужо сапраўдным дысыдэнтам".

Стварыўшы разам з прыяцелямі гурток самаадукацыі, у якім чыталі, між іншага, Кафку і Джойса, ён стаецца адным з “носьбітаў згубнага ўплыву”. Яны выдаюць альманах “*Kuryba*” (“Творчасць”), у хуткім часе “арыштаваны” цэнзурай. Гэтага было дастаткова, каб імі зацікавіўся КДБ і даручыў аднаму пісьменьніку-пачаткоўцу напісаць пасквіль на іх. Лепш такая кара, чым турма, у якую яны патрапілі б, калі б папаліся яшчэ некалькі гадоў раней. У творы гэтага пісьменьніка Вэнцлава выступае як малады мастак, здольны, але з схільнасцямі да абстракцыянізму, а да таго ж — ён чытае фашыстоўскага пісьменьніка Бадлера (г.зн. Шпэнглера). Калі пасля здабыцця Літвой незалежнасці Вэнцлава атрымаў для азнаямлення сваё дасье з КДБ, ён высветліў, што праходзіў у той справе пад псеўданімам “Дэкадэнт”. Уявіце яго сабе за рулём грузавіка: выключаны на год з універсітэту, ён працуе кіроўцам, чытае Цвятаева і моцна п’е, каб не звар’яецца.

Ці паддаваўся ён калі-небудзь ціску функцыянераў рэжыму? Не, ніколі — ні ў дачыненні да іншых людзей, ні ўва ўласнай літаратурнай творчасці. Ён прыгадваў калісьці сваю “малую ганьбу”: напісаўшы ў 1961 годзе навукова-папулярную кніжку пра касмічныя ракеты, ён паддаўся намовінам выдавецтва і ўстаўіў у яе пару разоў слова “сацыялізм”. І гэтага хапае, каб усё жыццё саромецца.

У 1958 годзе, калі цкавалі Барыса Пастарнака пасля прысуджэння яму Нобэлеўскай прэміі, ён піша разам з прыяцелямі — Тумэлісам, Рамунасам Катылюсам і Пранасам Моркусам — ліст, у якім выказвае захапленне творчасцямі пісьменьніка і салідарнасць з ім.

Ён вельмі рана пачаў супрацоўнічаць з прыяжджомым у Вільню з Масквы Аляксандрам Гінзбургам і яго “Сынтаксысам” — першым часопісам, выдаваным у самвыдаве. Гінзбург плянаваў выданьне грузінскага і літоўскага нумароў, для літоўскага Вэнцлава даў свае вершы. У хуткім часе, аднак, Гінзбурга арыштавалі, і тыя нумары так і ня выйшлі.

Асобны разьдзел у дысыдэнцкай дзейнасці Томаса Вэнцлавы складае членства ў літоўскай Гельсынскай групе. Хто ведае, ці выказаў бы ён калі-небудзь адну з найважнейшых максымаў свайго жыцця — *noblesse oblige*, — калі б ня Віктарас Пяткус, літоўскі нацыяналіст, пра якога Вэнцлава пазней скажа: “Разумны і вельмі цярдзімы чалавек”. Ён сядзеў некалі з Гінзбургам у адным лягерах. Пяткус спатыкаўся з Андрэем Сахаравым, калі ў Вільні праходзіў працэс Сяргея Кавалёва — маскоўскага дысыдэнта, які дапамагаў літоўцам перадаваць на Захад “Хронікі Літоўскага каталіцкага касцёлу”, найважнейшы ў тую пару часопіс літоўскага самвыдаву. Сахараў быў у Вільні, а тым часам у Осла ягоная жонка Алена Бонэр атрымлівала ад ягонага імя Нобэлеўскую прэмію міру. У гэтыя дні пры канцы 1975 году нарадзілася ідэя ўтварэння літоўскай Гельсынскай групы. Пяткус прапанаваў уступіць у яе Томасу Вэнцлаву, імя якога было ўжо вядомае ў дысыдэнцкіх колах з нагоды ліста да ўладаў, у якім ён дамагаўся дазволу выехаць за мяжу, выяўляючы пры гэтым сваё нязломнае варожае стаўленне да сьстэмы. Сваімі адозвамі яго падтрымалі Мілаш і Бродзкі. З тэатральных сцэнаў Літвы тады зьянілі п’есу Артура Мілера, і гэтак у Вільні даведаліся, што й ён выказаў падтрымку літоўскаму дысыдэнту. Памагчы вызначыцца з уступленьнем ў Гельсынскую групу меліся перададзеныя яму Пяткусам “Турэмныя дзёньнікі” Эдуарда Кузьняцова, у якіх былі без прыкарошваньня адлюстраваныя рэаліі савецкай турмы. “Я прачытаў гэтую кнігу за ноч і жудасна спалохаўся. Хіба ўпершыню зразумеў, што гэта ня жарты і што гэта можа адбыцца штохвіліны. І два дні я сядзеў дома і дрыжэў. Потым неяк перамог гэта, пайшоў да Пяткуса і кажу: *noblesse oblige*, уступаю”. Было 1 сьнежня 1976 году, калі яны паехалі на першую прэс-канфэрэнцыю ў Маскву. У студзені 1977 году ён атрымаў пашпарт і праз Парыж выехаў у Амэрыку. За некалькі месяцаў яго пазбавілі савецкага грама-

дзянства. Суцяшэннем яму быў той факт, што такі самы лёс спаткаў Салжаныцына, Максімава, Растраповіча...

Ён стрымаў слова, дадзенае сваім віленскім таварышам па барацьбе, і за акіянам застаўся гарачым прыхільнікам іх справы. Ён супрацоўнічаў з эмігранцкімі выданнямі і часта браў слова, каб выславіць праўду пра камуністычны рэжым, у якую Захад упарта не хацеў верыць.

За што змагаўся Вэнцлава-дысыдэнт і якім прынцыпам заставаўся верны гэты сын масьцітага пісьменьніка савецкай Літвы? Ён рос у пару, калі паэт Пуцінас (сапраўднае імя і прозьвішча Вінцас Мікалайціс) пісаў, што “народ павінен да-сьпець ня толькі да свабоды, але і да няволі”. Ён збунтаваўся супраць такой пазыцыі, палічыўшы яе капітулянцкай. Адкуль у яго стала сілы на такі раньні бунт? На яго, пэўна, узьдзейнічалі тэлюрычныя сілы Вільні, а таксама традыцыі ўнівэрсытэту, пра які ён пазьней скажа, як той навучыў яго, што “культура й прага свабоды — практычна незьнішчальныя”. Ужо ў часе навучаньня ўва ўнівэрсытэце ён стаў нанкарфамістам, назіраючы, як прыстасаваньне да сыстэмы — хоць шмат хто называў яго толькі паказным — працінае ўсё чалавечае нутро. У адказе Пуцінасу ён сьцьвярджаў: “Ня трэба прызвычайвацца да ролі нявольніка”. Што гэта азначала для яго на практыцы?

Падчас дыскусіі пасля паказу тэлевізійнага фільму “Галакост”, у якім апавядалася пра літоўскі легіён СС, які браў удзел у ліквідацыі варшаўскага гета, калі некаторыя сілы ў Літве паспрабавалі былі “выратаваць гонар нацыі”, замоўчваючы, перакручваючы й звальваючы віну на немцаў альбо жыдоў, ён сфармуляваў некалькі аксыёмаў, якімі заўжды кіраваўся: ні пра якое злачынства нельга маўчаць; былі і ёсьць калябаранты, але не бывае народаў-калябарантаў; антысэмітызм і саветызацыя — абое рабое.

Уважлівае прачытаньне ягоных эсэ, безумоўна, дазволіла б значна пашырыць сьпіс аксыёмаў, якія сфармавалі ягоную

пазыцыю. Вось, напрыклад, вартыя згадкі радкі: “Валей перакрытыкаваць, чымся недакрытыкаваць”; “Правы асобы стаяць вышэй за правы супольнасьці, гэта азначае, што правы чалавека стаяць вышэй за правы нацыі (а таму правы нацыі вынікаюць з правоў чалавека, а не наадварот)”. Літоўскай нацыяналістычна настраенай інтэлігенцыі, якая трактавала абарону правоў чалавека як субстытут адкрытай абароны нацыі, зусім немажлівай у савецкіх варунках, ён тлумачыў, што “правы чалавека для нас не пытаньне тактыкі, але пытаньне прынцыпу”. Палякам і літоўцам, зноў уцягнутым у канфлікт падчас адлігі пасля сталінскіх “маразоў”, бачачы памылкі, якія робяць абодва бакі, ён тлумачыў: “Як літовец, уважаю за свой абавязак засяродзіцца на літоўскіх памылках. Гэта першае і найбольш важнае правіла для інтэлігента, які адчувае адказнасьць за лёс уласнага народу”. Шакаваны трагедыяй Сараева, ён стварае ўласны кодэкс паводзінаў, у якім на першым месцы знаходзіцца прынцып Гіпакрата: *primum non nocere* — не зашкодзь. І ў чарговы раз, нібы баючыся водгульля балканскага сіндрому на іншых памежжах, паўтарае, што гэта азначае: “Ніколі ня ставіць інтарэсаў свайго народу па-над правамі людзей; ніколі не прыхарошваць сваёй гісторыі і асабліва не ўважаць за герояў нікчэмнікаў, якія нібыта “змагаліся за народ”; ніколі не забывацца і не апраўдваць сваіх памылак, нават калі памылкі праціўнага боку здаюцца або насамрэч ёсьць большымі ад уласных; ніколі не паслугоўвацца падвойнай маральлю, нават калі гэтым мэтадам паслугоўваюцца сусед ці праціўнік”. Ён памятае іншае азначэньне свабоднага чалавека, чымся распаўсюджанае ў сьвеце лібэралізму і грамадзянскіх свабодаў: “Як слушна сказаў Іосіф Бродзкі, свабодны той, “хто ў сваёй паразе не вінаваціць нікога, апроч сябе самога”.

Стараючыся дзейнічаць паводле такіх прынцыпаў, ён павялічыў колькасьць сваіх ворагаў ня толькі ў лягеры рэжыму, але і ў іншых асяродках, часам рэзка апазыцыйных. Але такі ўжо лёс дысыдэнта,

пра якога Андрэ Маруа сказаў калісьці, што, “каб застацца верным сваім поглядам, ён згадзіўся стаць у апазыцыю да ўлады і ні пры якіх умовах ужо ня будзе баяцца выкліку грамадзкай думкі”.

Усходнеэўрапеец

Я буду доўга памятаць вечар у мяне дома, за некалькі дзён пасля сьмерці Зьбігнева Гербэрта, калі Томас Вэнцлава чытаў на памяць “Вяртаньне праконсула”. Мы сядзелі каля стала, услухоўваючыся ў *мэляс* расійскай мовы, у якой вядомыя радкі, здавалася, гучаць нечакана аўтэнтчна, а пэўныя сэнсы і схаваныя падтэксты выкрышталізаваліся нават разчэй. Гэты пераклад ён зрабіў для новага “Сынтаксысу”, рэдагаванага Андрэем Сіняўскім на пачатку “перастройкі”, калі ў эміграцыйных асяродзьдзях абмяркоўвалася праблема, “вяртацца ці не вяртацца”. Ён скончыў дэклімаваць і адразу пачаў тлумачыць усялякія нюансы перасыланьня паззіі Гербэрта сваёй жонцы (а яна ў яго з Расіі). А потым мы чыталі “Трэн Фартынбраса”...

Я зразумеў тады, што азначае быць напраўду ўсходнеэўрапейцам: цалкам належаць да Сярэдняй Эўропы, якая імкнецца вызваліцца з “братніх” абдымкаў імперыі, падкрэсьліць прыналежнасьць да літоўскіх, заходніх межаў савецкага архіпэлягу і адначасна шукаць падтрымку, разуменьне і духоўную свайню ў ваколіцах Пецярбургу ці Масквы. Калі праўда тое, што Расію ад сярэднеэўрапейскіх краінаў аддзяляе бездань, пра якую пісаў Мілан Кундэра, дык Томас Вэнцлава ўзводзіць па-над ёй натуральны мост, дык Вэнцлава — найлепшы праваднік для падарожнікаў у абодва бакі. Гэта можна адчуць ужо ў ягоным падыходзе да паэтычнай мовы — іншым, чым, напрыклад, падыход Чэслава Мілаша, які пазьбягае ўплыву “моцнага *beat* расійскага ямбу”. Для дыкцыі аўтара “Размовы ўзімку” арганічным ёсьць верш сыляба-танічны, і пры тым — адчуваньне дыстанцыі й сярэднеэўрапейскай іроніі.

Вэнцлава-ўсходнеэўрапеец парушае аснованыя калючым дротам межы варожага стану й зьняпраўджвае словы Фартынбраса:

*Не выпадае нам ані павітацца ні разьвітацца мы жывем на архіпэлягах
А гэтая вада гэтыя словы што яны могуць што яны могуць княжа**

Трыюмвірат Вэнцлавы, Мілаша і Бродзкага (для якога ўсё ж сярэднеэўрапейская ідэнтэчнасьць была зацеснай) быў найлепшым паказьнікам выніковасьці гэтага супраціву. І ў гэтым выпадку Вэнцлава быў чалавекам зь іншага боку: заходняга сярод расійцаў і ўсходняга сярод ўсходнеэўрапейцаў.

Трыццаць гадоў ён чакаў моманту, калі ён зможа ўскласьці гваздыкі перад помнікам Бэму ў Будапэшце. Ён фіксуе гэты момант у вершы “Інструкцыя”. Ён чакаў набліжэньня да людзей, якія з гэтага месца распачалі вугорскае паўстаньне і якія “чакалі цэлае стагодзьдзе. Больш: сто восем гадоў”. Ён чакаў моманту, калі ён зможа выказаць удзячнасьць такому парыву свабоды, які зьмяніў мноства — і яго таксама — падданых імперыі. Хто тая асоба, што стаіць на помніку, яго вучыў Норвід. Ён паўтараў сабе ў думках “Памяці Бэма жалобны рапсод”, “найлепшы верш сьвету”, які сам некалі пераклаў на літоўскую. У яго ён выклікаў асацыяцыі ня столькі з рамантызмам, колькі з “Вугорскім дзёньнікам” Віктара Варашыльскага, што быў для яго пераломнай чытанкай падчас назапашваньня ведаў пра сыстэму, у якой давалася жыць. Ён чытаў яго ў перакладзе па-расійску ўжо ў 1956 годзе дзякуючы калегу, Віргіліюсу Чапайцісу, якому кіраўніцтва Інстытуту імя Горкага ў Маскве замовіла — ведаючы, што ён добра ведае польскую, — пераклад гэтага тэксту “для ўнутранага карыстаньня”, а той зрабіў і дадатковыя копіі.

Сьпяраша ў дворыку Сарбеўскага, у Віленскім унівэрсытэце, зьявіўся надпіс

* Пераклад з польскай Юрася Бушлякова.

на мury, неўзабаве замазаны ўладамі. А потым насталі Дзяды, кульмінацыя паўстання. На могілкі Росы падаліся ўсе разам, але потым падзяліліся: літоўцы пайшлі на магілу Басанавічуса, а палякі — туды, дзе пахаванае сэрца Пілсудскага. Менавіта на гэтых месцах яны найлепш адчувалі сваю спародненасць з вургорцамі і іх змаганьнем за свабоду.

І так ужо будзе ў жыцці Томаса Вэнцлавы. Ён будзе прыслухоўвацца, спачуваць, рэагаваць на тое, што робіцца паміж Балтыкай і Балканамі, бэрлінскім мурам і Гулагам. Заўжды будзе блізка, як у студзені 1970 году над Балтыйскім морам. Апынуўшыся “з гэтага боку мора”, ён будзе прысутнічаць у адначас і “з таго боку мора”, будзе сведкам трагедыі польскіх рабочых. Здаецца, што вада, стыхія, зь якой — падобна да слова, якое кружыла паміж выспамі архіпэлягу, — так саркастычна кпіў Фартынбрас, будзе несць словы надзеі суседзям, зь якімі адчувае адзінства лёсу:

*Але прарастае зерне і ахвяра,
А значыць, няпраўда, што страчана
ўсё.
("Трэн Фартынбрас")*

Ён веў бесперапынную “размову ўзімку”, бачачы перад сабой краявід, у якім “мост то паказваецца, то зноў знікае”, і ўсведамляючы, што варта нечаму змоўкнуць ці знерухомець, як яго зараз жа скуе лёд.

Ён адчуваў змацыйную павязь з усім, што дзеялася ўва Ўсходняй Эўропе, — з дысідэнтамі, альбо “папросту людзьмі ўсходнеэўрапейскімі, што ў прынцыпе тое самае”. Ён верыў, што з гэтага можа нарадзіцца новая фармацыя, якая ня толькі пераможа сілы рэжыму, але таксама дасць рады іншым выклікам, якія стагодзьдзямі награваліся ў гэтым куточку сьвету. Пішучы пра Вільню як пра места, якому накіравана паспрыяць зьяўленьню такой фармацыі, ён меў, напэўна, на ўвазе ейную складаную тканку нацыянальных і канфэсійных адносінаў, зь якімі трэба разбірацца штодня. У гэтым

Альманах “Край” выйшаў пры самым канцы лета 2001 году высылкам маладой магілёўскай інтэлігенцыі — Яўгена Іванова (рэдактар), Сяргея Даніленкі (укладальнік), Ігара Марзалюка і інш.

Публікацыя адначасна ўтрымлівае ў сабе прыкметы і кнігі (першаўзорам тут была “Беларусіка-Албарутеніка”, выдаваная Скарынаўскім цэнтрам), і часопісу (у якасці пункту адліку выдаўцам паслужыла менская “Спадчына” і ў нейкай меры парыская “Kultura” Ежы Гедройца). Гэтая дваістая прысутнае таксама ў выходных звестках: на тытульнай старонцы назоў выдавецтва, у якім друк пабачыў сьвет, суседнічае з часопіснай нумарацыяй (як павялося ўжо, першы нумар “Краю” аказаўся здвоены), а пасада рэдактара — з зусім нечасопіснай пасадай укладальніка.

“Край” мае падзагалолак “Polonica — Albaruthenica — Lithuanica”. Зьмястоўна ён не выходзіць за межы даследаваньняў на беларускія, літоўскія і польскія тэмы. Апублікаваньня ў альманаху тэксты розьняцца перадаўсім жанрава — распрацоўкі акадэмічных навукоўцаў тут перамяжаюцца з інфармацыйнымі ці навукова-папулярнымі матэрыяламі. Больш за палову часопіснай плошчы займаюць пераклады — з польскай, літоўскай і расійскай моваў. Ня ўсе яны, аднак, былі выкананыя на высокім прафэсійным узроўні. Таму ў гэтым абсягу рэдакцыі ёсць над чым напружвацца.

Выдаецца “Край” наркамайкай з істотным дамешкам польскага сынтаксу ў перакладах. Першы, здвоены нумар “Краю” быў спансаваны Польскім інстытутам у Менску. Як вынікае з анатаванага пляну дзейнасьці гэтай арганізацыі на першы квартал 2002 году, яна падтрымае і наступны, 3—4 нумар альманаху. І трэба спадзявацца, што ў сваім другім выпуску выдаўцы “Краю” нарэшце вызначыцца, што ж яны хочуць выдаваць: часопіс або зборнік навуковых матэрыялаў.

“Край” можна дагэтуль набыць у менскай кнігарні “Акадэмічная кніга”.

*Край Kraj
Polonica — Albaruthenica — Lithuanica
1—2
Рэдактар Яўген Іванов
Мінск
“Маладзёжнае навуковае таварыства”
2001*

сэнсе горад Гедыміна стварае пэўную мадэль сытуацыі, якая паўтараецца ў мностве іншых гарадоў і рэгіёнаў Сярэднеўсходняй Эўропы, становячыся ці то іх праклёнам, ці то сапраўдным скарбам.

Ён рана ўцяміў, што без кодэксу прынцыпаў, якія — калі ўвасобіць іх у жыццё — прывядуць да адзінства і мудрага вырашэння шмат якіх праблемаў, успадкаваных ад мінуўшчыны, ня ўдасца ні стварыць такой фармацыі, ні забяспечыць памыснага развіцця гэтай часткі Эўропы. Затое адмова ад спробы стварыць такі кодэкс магла б у хуткім часе прывесці да новых канфліктаў і трагедый.

Яшчэ задоўга да вайны ў Югаславіі, у 1978 годзе, ён пісаў пра нацыянальную нянавісць і прагу помсты: “Калі падобныя пазыцыі ўзмоцняцца пад уплывам нейкіх зьменаў ува Ўсходняй Эўропе, мы дачакаемся разны, перад якой паблякнуць нават цяперашнія падзеі ў Ольстэры ці трагічная барацьба літоўскіх партызанаў”.

У дні, калі югаслаўская войска, якое толькі-толькі стала сэрбскім, пачало артылерыйскі абстрэл Дуброўніка, ён перасьцерагае сярэднеўрапейцаў, што вялізная турма сацыялістычнага лягеру можа незаўважна пераўтварыцца ў малыя турмачкі, у якіх па-дыктатарску пачнуць кіраваць нацыянальныя сатрапы.

Ён прызнае, што незалежнасць, змаганьне за якую было сьвятой справай для многіх апазыцыйных асяродкаў, можа служыць, а можа і не служыць дабру ці, прынамсі, годнаму жыццю чалавека... Прыклад гэтага — Альбанія Энвэра Ходжы, дзяржава цалкам незалежная.

Ён заўжды ідзе на крок далей ад бягучай кан’юнктуры, заўважаючы будучыя пагрозы і рыхтуючы грунт для іх пераадолення. Без сумневу, якраз такой была мэта ягоных так даўно напісаных эсэ пра адносіны паміж літоўцамі і жыдамі, палякамі і расійцамі. У іх ён думкаю імкне да новай Літвы, у іх ён сьведамы патрэбы стварэння новага культурнага слою, які накладзецца на іншыя, атрыманыя ў спадчыну. Гэта зусім іншы падыход, чым

пазыцыя тых, хто ў пару саветызацыі марыў перадусім вярнуць страчанае, хаця б у частцы нацыянальных сымбалаў, рэлігіі, традыцыі. Іхная сьцяжына вяла ў мінуўшчыну, у міжаважны пэрыяд, у небяспечны (сваім анахранізмам) традыцыяналізм. Вэнцлава заўсёды прастуе наперад, усім сабой імкнучыся ўлавіць і асэнсаваць сымптомы таго, што вастуе будучыню. І пры тым як мала хто іншы ведае мінуўшчыну, усю гісторыю і культуру з найдаўнейшага часу.

Мабыць, якраз дзеля імкнення наперад, амаль навязьлівай боязі загрузнуць у мінулым у згаданым ужо інтэрвію часопісу “*Aleke*” на пытаньне: “Ці лічыце вы сябе пераемнікам польска-літоўскай традыцыі?”, адказаў: “Хутчэй не... я належу ўжо да новай традыцыі, новай літоўскай інтэлігенцыі, якая ў новай сытуацыі шукае новую плоскасць паразуменьня з палякамі. І ня толькі з палякамі, але і з жыдамі, і з чэхамі, і нават з расійцамі, з кожным усходнеўрапейскім народам, які выступае супраць сыстэмы”. Варта памятаць пра тыя ягоныя словы, чытаючы эсэ пра дачыненні паміж рознымі народамі.

Магло б здавацца, што тэкст “Літоўцы і жыды” найменш датычыць будучыні. На абшарах Літвы, дзе ў пару Галакосту існаваў канцэнтрацыйны лягер у Панарах, жыве цяпер толькі невялікая грамадка жыдоў, штогод меншая — перадусім дзеля эміграцыі ў Ізраіль, якая ўзмацнілася ў 90-х гадох. Аднак з гэтай тэмы Томас Вэнцлава распачынае сваё змаганьне за новы кшталт Літвы.

Сёння можна пачуць, што ў літоўцаў абмеркаваньне Галакосту і іхнага ўдзелу ў ім яшчэ наперадзе. Можа, гэта і праўда, асабліва калі гаварыць пра вялікі, агульнанацыянальны абсяг гэтага абмеркавання, хоць нямала ў гэтым абсягу ўжо і зроблена. Але распачалі яго літоўцы, калі ў іншых частках сацыялістычнага лягеру гэтая тэма яшчэ не гучала. Цалкам піанэрскі тэкст Вэнцлавы з’явіўся ў 1976 годзе і па сёння ня страціў сваёй актуальнасці, у тым ліку і ў Польшчы.

“Я ня бачыў, як забіваюць людзей. У дзяцінстве і ў юнацтве сотні разоў я пра-

ходзіў паўз гаражы ля алеі Вітаўта, насупраць гарадзкіх могілак, ня ведаючы нічога пра тое месца й ягоную гісторыю. І ўсё ж я ў тым удзельнічаў. Жыдоў забівалі літоўцы, а я літовец. Забівалі жыдоў у Коўне, а Коўна — мой горад; я ведаю ў ім кожны дом, кожнае дрэва ў прысадах”.

Акурат чалавек, такі далёкі ад этнацэнтрызму, чалавек, які не баіцца палемізаваць зь літоўцамі, “бо яны свае”, чалавек, якому ворагі прычапілі эпітэт “касмапаліт”, што было абразай у савецкія часы і сёння засталася абразай у нацыянальных колах... той самы Томас Вэнцлава ў сытуацыі, калі лепей было б дыстанцыявацца ад мінуўшчыны, ейных цёмных старонак, за якія ён не нясе адказнасці, бо няма калектыўнай адказнасці... вось жа, у такой сытуацыі якраз Вэнцлава пачуваецца вінаватым, будучы літоўцам больш, чым калі-небудзь раней, і кажа: “Я ў гэтым удзельнічаў”. І калі далей ён хваліць сваю літоўскую культуру і выказвае гонар за гераічную гісторыю свайго народу, то мы пачынаем разумець, што ж ён хоча нам гэтым сказаць: паколькі пачуваецца спадкаемцам той велічы, дык ня можа вырачыся ліха, якое ўчынілі літоўцы ў сваёй гісторыі.

Ён не адразу пачаў думаць так. Ён сам прызнаецца, што раней разважаў гэтаксама, як і многія ягоныя суайчыннікі: “Вось жа, жыдоў забівалі не літоўцы, а паслядкі грамадства (ці іначай — буржуазныя нацыяналісты), а яны ня маюць нічагусенькі супольнага зь літоўскім народам”. І, пэўна, так бы ўжо й засталася, калі б не ягонае магутнае жаданьне вызваліцца з аковаў правінцыйнага, ксэнафобскага, закрытага грамадства. Словы: “Нашыя правіны мы павінны зразумець і выкупіць. У гэтым якраз і палягае прыналежнасць да той ці іншай нацыі”, — пісаў чалавек, заклапочаны будучыняй сваёй бацькаўшчыны, яе будучай свабодай.

Пішучы эсэ “Літоўцы й палякі”, а таксама “Адкрыты ліст да літоўцаў і палякаў”, ён кіраваўся падобным імкненнем. Ужо ў гэтых тэкстах адчуваецца мэтанакіраваная праца над прывучэннем да сталасці й сьвядомае выпрабаваньне літоў-

скай інтэлігенцыі агнём “эрасі”. Для гэтага важнейшым за прыгадвацьне ўласных крыўдаў, бо іх і так добра ведаем, была спроба зразумець формы чужых няшчасцяў. У аўтару крышталізуецца асаблівая любасць да айчыны, якая “не адмаўляе пачуцця адказнасці й крытыцызму”, а прынцыпы ставіць вышэй за “ўласна свае” асабліва высокія патрабаванні.

Шмат палякаў гэта засьпела зьнянацку. І гэта добра. У адваротным выпадку гэта не прынесла б столькі добра абодвум бакам. Гадамі гэта відаць ужо няўзброеным вокам у Польшчы й Літве, дэмакратычных краінах, якія разам імкнуцца да новага, эўрапейскага саюзу. Хацелася б у гэтым месцы згадаць думку сэйненскага біскупа Антанаса Баранаўскаса / Антонія Бараноўскага, абвінавачанага — як і сам Вэнцлава — у палянафільстве: “Нішчыць саюз — сьмяротны грэх”. Што з таго, што гэты сучасны будзе ня польска-літоўскім, а толькі эўрапейскім? Дык і ранейшы ня быў толькі польска-літоўскім, а наадварот — перадусім эўрапейскім. І сучасны, калі мае быць эўрапейскім, мусіць быць таксама польска-літоўскім. І добра, каб пра гэта памяталі ўсе тыя, хто ня змог дараўняцца рыцарству Гедройцяў, Мілашаў, Моркусаў, Каледаў, а таксама нашчадкаў чэскіх гусітаў, якім Вітаўт даў у Літве палітычны прытулак, абачліва мяркуючы, што пасля літуанізацыі й прыняцця прозьвішча Вэнцлава яны стануць адданымі патрыётамі.

Энтані Лайвэн, аўтар прадмовы да ангельскага выданьня эсэ Томаса Вэнцлавы, славуты знаўца сярэдне- і ўсходнеэўрапейскай праблематыкі, уважае, што для будучыні гэтай часткі кантынэнту найбольшае значэнне будучь мець тыя эсэ аўтара “Вобразаў надзеі”, якія закранаюць праблемы дачыненняў грамадзянаў балтыйскіх дзяржаваў з Расіяй і расійцамі. Хаця з польскага гледзішча тэзу Лайвэна нялёгка прыняць, я пагаджаюся з ёй, зважаючы на тое, што сам вышэй напісаў пра Вэнцлаву як усходнеэўрапейца. Цяжка запярэчыць таму, што, пішучы пра дачыненні літоўцаў з палякамі й

жыдамі, ён заўсёды ішоў у рэчышчы — хоць бы гэта й выглядала іначай у мясцовым кантэксце — тэндэнцыяў мадэрнай цывілізацыі. “Што да расійцаў, — піша Лайвэн, — наадварот, Вэнцлава плыве супраць плыні, якая здаецца сучасным гістарычным прылівам, і гэты прыліў нясе з сабою вельмі багата патэнцыйных трагедыяў у будучыні”.

Ужо ў 1977 годзе, і прычым перад аўдыторыяй літоўскай эміграцыі, ён меў адвагу проціпаставіць сябе квазірасісцкай рыторыцы, якая атаясамлівала ўсё “расійскае” з “расійска-татара-мангольскай” ці “азіяцкай” мяшанкай, якая знаходзіцца на ніжэйшым роўні развіцця, а ўсё “азіяцкае” — з “барбарскім”. У той самай рыторыцы “Эўропа” і нават “цывілізацыя” належаць краінам з пратэстанцкай і каталіцкай традыцыяй, а праваслаўныя славяне зь іх выключаныя. Такое разуменьне, недапушчальнае, хаця і пашыранае, на жаль, паміж палякаў і літоўцаў, здзіўляе й непакоець сваёй жывучасцяй на Захадзе, напрыклад, як зазначае Лайвэн, паміж высокіх функцыянераў NATO.

У гэтым кантэксце быць усходнеэўрапейцам азначае ня толькі змагацца з нацыянальнымі стэрэатыпамі й канфліктамі, але таксама — а ў будучыні, можа, і найперш — з цывілізацыйнымі стэрэатыпамі й канфліктамі, якія паводле розных злавесных тэорыяў маюць у хуткім часе апанаваць наш сьвет.

Я — новая традыцыя

“Самая хорошая нация в империи”, — гаварыў пра літоўцаў Іосіф Бродзкі. У Савецкім Саюзе панавала перакананьне, што ім як нікому іншаму ўдаецца барацьба сваю ідэнтычнасьць і дбаць пра нацыянальныя інтарэсы. За адстойваньне літоўскасці й антыкамунізм, што ў пэўным часе азначала адно й тое, яны плацілі высокую цану, у чым лёгка пераканацца, прасачыўшы статыстыку дэпартаваных і высланых у Сібір. Потым надышлі часы “нацыянальнага камунізму”, сымбалам якога стаў Антанас Сьнечкус, шматгадовы кіраўнік літоўскай камуні-

стычнай партыі. Ён выразна ставіў інтарэсы Літвы вышэй за інтарэсы Масквы і ўжо напэўна — за інтарэсы міжнароднага камуністычнага руху. Яго паховіны ў Вільні ператварыліся ў сапраўдную патрыятычную маніфэстацыю.

Хаця гэта выглядае як парадокс, нацыяналісты былі як у лягерах, так і ў камуністычнай эліце, былі яны й паміж дысыдэнтаў. Нацыяналістам быў таксама й Томас Вэнцлава, незалежна ад таго што паміж ім і іншымі нацыяналістамі магла ляжаць цёлая бездань.

Нялёгка зразумець спэцыфіку савецкай імперыі ў такіх пытаньнях, як функцыянаваньне панятку “нацыяналізм” і яго ўвасабленьне на практыцы. Асабліва нялёгка — для людзей, выхаваных у арбіце заходняга сьвету, дзе па вайне з фашыстамі слова “нацыяналізм” займела адценьне адназначна зьневажальнае. Можна было б сказаць, што ў Савецкім Саюзе — таксама. Аднак гэта не было адным і тым жа. У Заходняй Эўропе існавалі нацыянальныя дзяржавы, і кожны меў поўнае права праяўляць сваю нацыянальную ідэнтычнасьць. На Ўсходзе пад дэвізам інтэрнацыяналізму праводзілася безумная “ўраўнялаўка”, пакліканая стварыць новага, савецкага чалавека. Натуральнай формай бунту супраць гэтага магла быць нацыяналістычная пазыцыя, сфармуляваная найлепей у сьлынным выслоўі Ўладзімера Букоўскага: “Я нацыяналіст украінскі, армянскі, жыдоўскі, літоўскі, чэскі, польскі, новазэльандскі, пэруанскі”. Пад гэтымі словамі мог бы падпісацца і Томас Вэнцлава. У гэтай пазыцыі не было нічога ад шавінізму, узбуджэньня нянавісьці на расавай ці нацыянальнай аснове і нават задушнага нацыянальнага партыкулярызму.

Ведама, і шавіністычныя формы нацыяналізму існавалі ў імперыі, іх умела падсілкоўвалі ды выкарыстоўвалі для ўмацаваньня дыктатарскай улады й зьнішчэньня яе праціўнікаў. Таму нацыяналісты такога тыпу выявілі сваю слабасьць у змаганьні з камунізмам, а калі сыстэма развалілася — нярэдка зьмешваліся з камуністамі, адрозьненні паміж імі

лёгка сыціраліся. На полі бою застаўся нацыяналізм Букоўскага, які насамрэч аказаўся небяспечным для сыстэмы, бо ўзрываў ідэалігічны маналіт множнасцый асобных ідэнтычнасцяў і змагаўся за права быць сабой, якое кожны таталітарызм адбірае ў чалавека.

Томас Вэнцлава быў сабой, будучы літоўцам. Часта выступаў як літовец, пісаў пра калектывнае сумленне, падкрэсьліваў сваю літоўскасць, асабліва ў сытуацыях, калі гэта патрабавала адвагі. Гэтым ён пратэставаў супраць нормаў, накінутых савецкім рэжымам. Але таксама і супраць прынятых у заходнім свеце. У тамтэйшых салёнах яму ня раз даводзілася чуць пра сябе азначэнне “нацыяналіст”, што было ня меншай знявагай, чым “касамаліт” у імперыі. Стэфан Кісялёўскі пасля зьяўлення ў парыскай “Культуры” “Дыялёгу пра Вільню” напісаў, што Вэнцлава “вярэдзіць старыя раны”, абвінаваціўшы яго ў разьдзіманьні старых нацыянальных праблемаў і комплексаў, наведаных тоеснасьцю.

Аўтар эсэ “Дэмакратыя й нацыяналізм” выдатна разумеў, што ходзіць па лязе нажа. Аднак ён ня мог ня рухацца ў абраным кірунку. Ня толькі таму, што, у адрозьненне ад Кісялёўскага, добра ведаў пра існаваньне гэтых “комплексаў” пад шыльдай сацыялістычнага інтэрнацыянальнага братэрства, але перадусім таму, што мерыўся даць ім рады. І не было іншага шляху, каб дасягнуць гэтага. Ён апынуўся ў цяжкой сытуацыі, якая вымагала ад яго яснага акрэсьленьня сваёй пазыцыі, бо ў іншым разе мог бы апынуцца (як літоўскі нацыяналіст) у таварыстве асобаў і поглядаў зусім яму чужых — у турме.

У першы чарод ён мусіў змагацца з разнастайнымі нацыянальнымі фобіямі, зь якімі найчасцей асацыюецца нацыяналізм і якія ўзмацняліся па меры набліжэньня распаду савецкай імперыі і ўсяго сацыялістычнага лягеру. “Таталітарызм правакуе абсалютызаваньне нацыі, прызнаньне ж нацыі абсалютнай вартасцый ёсьць формай таталітарнай сьведанасьці”, — пісаў ён у 1977 годзе. У 1991

Выданьне “Кнігазбору”

Даведкі наконт выданьняў можна атрымаць праз тэл. (017) 220-70-27 або e-mail kniha@bk.lingvo.minsk.by

Беларускі пераклад дасьледаваньня выбітнага ангельскага беларусіста Арнольда Макміліна “Беларуская літаратура ў 50—60-я гады XX стагодзьдзя” выйшаў усяго праз два гады пасля зьяўленьня арыгінальнай публікацыі і быў прыхільна сустрэты беларускімі чытачамі. Выданьне мае цэлы шэраг унікальных для беларускай гуманістыкі якасьцяў: яно спалучае навуковы аб’ектывізм зь свабодай ад пануючых у беларускім літаратуразнаўстве канвэнцыяў, глыбокае валоданьне матэрыялам зь яго небанальным прачытаньнем і мужнасьцю даваць бесстароннія ацэнкі творчасьці розных удзельнікаў літаратурнага працэсу, не зважаючы на ўсе йх рангі і рэгаліі. На фоне гэтага асобныя памылкі перакладчыка выглядаюць прыкрым недагладам.

У цэнтры ўвагі дасьледніка апынуліся такія праблемныя аб’екты, як беларуская паэзія, проза і драматургія 50-х гадоў XX стагодзьдзя, а таксама тэматычная і жанравая шматстайнасьць беларускай літаратуры 60-х гадоў XX ст., упадасобку ваенная паэзія Генадзя Бураўкіна, Юрася Сьвєркі, Рамана Тармоў, Артура Вольскага і Анатоля Вярцінскага, жаночая паэзія Еўдакі Лось, Дануты Бічэль-Загнетавай і Веры Вярбы, ваенная проза Васіля Быкава, Аляксея Карлюка, Івана Навуменкі, Барыса Сачанкі, вясковая проза Вячаслава Адамчыка, Анатоля Кудраўца, Паўла Міська, гістарычная проза Аркадзя Чарнышэвіча, Алесь Пальчэўскага, Уладзімера Дамашэвіча. Асобныя старонкі кнігі прысьвячаюцца беларускай драматургіі 60-х гадоў — творчасьці Андрэя Макаёнка, Анатоля Дзялендзіка, Алесь Петрашкевіча, Міколы Матукоўскага, Уладзімера Мехавы, Івана Козела. Пры канцы дасьледаваньня зьмяшчаюцца нарысы творчасьці найбуйнейшых беларускіх пісьменьнікаў азначанага пэрыяду — Івана Мележа “Вяртаньне эпасу”, Васіля Быкава “Больш праўды”, Івана Пташнікава “Суровы лірызм”, Уладзімера Караткевіча “Рамантычнае пераставарэньне гісторыі”.

Аналізы, падобныя Макмілінаваму, каторы раз даводзяць, што для прафэсійнага навукоўца няма і ня можа быць “нецікавых” аб’ектаў вывучэньня. Кніга была выдадзена невялікім накладам (700 асобнікаў) і некаторы час прадавалася ў найбуйнейшых менскіх кнігарнях.

Арнольд Макмілін
Беларуская літаратура ў 50—60-я гады XX
стагодзьдзя
Мінск
“Беларускі кнігазбор”
2001

годзе, калі ва ўладзе быў ужо “Саюдс” і гэтая абсалютызацыя стала рэальнай пагрозай, ён адразу ж рэагуе: “Мне не падабаецца напісанне слова “Нацыя” з вялікай літары... Гэта ня што іншае, як рабленне божышча з нацыі, зразумелае пасля гадоў жудаснага прыніжэння; тым ня менш, гэта занятак небяспечны і забаронены дзесяцма прыказаннямі”.

Аднак ня толькі на паўстрыманні нацыянальных эмоцыяў і іх крытычнай ацэнцы засяроджвае ён сваю ўвагу. Найперш ён зацікаўлены, як гэта сам акрэсліў у дыялёгу з Мілашам, у “гуманізацыі нацыянальных пачуццяў”. А для гэтага яму патрэбная была сыстэма маральных вартасцяў і прынцыпаў. Эсэістыка Вэнцлавы ў вялікай ступені ёсць спробай адшукаць і сфармуляваць якраз такі кодэкс. Можна, ён не выглядае як нешта новае — яўна заклікае да ўніверсальных вартасцяў хрысціянства і эўрапейскай цывілізацыі. Рэаліі савецкай сыстэмы, а потым рэвалюцыйных зменаў у Сярэдне-Ўсходняй Эўропе, аднак, наклалі на ім адбітак, які абумовіў ягоную арыгінальнасць. Сёння ў Літве пішуць пра Вэнцлаву як пра чалавека, які заклаў падмурак літоўскага лібэральнага нацыяналізму. Леанідас Донскіс падкрэслівае, што найбольшай ягонай заслугой было злучэнне нацыяналізму з маральным універсалам. І ў гэтым няма супярэчнасці. Літоўцам і палякам, якія сварацца, быў Віленскі ўніверсітэт польскім ці літоўскім, ён без ваганняў адказвае: эўрапейскім. Ад самага пачатку ідучы шляхам змагання з рэжымам, які ён лічыў нялюдскім, ён праставаў у кірунку свабоды асобы і адкрытага дэмакратычнага грамадства. Змаганне за чалавечыя правы і нацыянальную ідэнтычнасць было істотным і абавязковым этапам гэтага шляху.

Прыгадваючы праз гады сяброў літоўскай Гельсынскай групы, ён ня меў праблемаў з акрэсленнем асяроддзя, з якога яны былі рэкрутаваны, або ідэяў, якіх яны датрымваліся: абсалютны каталік, каталік-нацыяналіст з традыцыямі літоўскага паваеннага супраціву, паэтка з традыцыямі даваеннага левага руху, жы-

доўскі актывіст... Меў клопат толькі з акрэсленнем сябе: “Я — невядома хто, новая традыцыя”.

Яму нялёгка было знайсці месца для сябе ў гэтай рэчаіснасці. Апроч тых групаў, былі яшчэ так званыя “мандарыны”, або саветызаваная інтэлігенцыя, якая гаварыла па-літоўску, вызначалася вялікай дозай апартунізму і кантралявалася рэжымам, а таксама нацыяналісты ранейшага, міжваеннага ўзору. Былі яшчэ нацыянальныя дысыдэнты, але ім ён закідаў нежаданне крытыкаваць “усе праявы таталітарызму, а ня толькі камуністычнага. Таму, — рабіў выснову ў размове з Эльжбетаі Савіцкай і Маркам Карпам у 1991 годзе, — у незалежнасць уступаем нібы адной нагой, ня дужа падрыхтаваныя да плюралістычнай цывілізацыі...”

Паколькі ні ў ваднай з гэтых групаў яму не было месца, ён быў змушаны запачаткаваць разам з блізкім, але вузкім колам прыяцеляў “новую традыцыю”. Ручыла яму ў гэтым тое, што ён вілянчук, дысыдэнт, усходнеэўрапеец, а таксама лібэральны нацыяналіст.

Ён заўжды імкнуўся, каб ягоныя тэксты — у адрозненне ад хоць і блізкіх яму ідэяна, але напісаных акадэмічнай мовай трактатаў прыяцеляў, Вітаўтаса Каволіса і Аляксандраса Штротаса, — былі даступныя й шырока абмяркоўваліся. Нягледзячы на гэта, ён не знайшоў мноства прыхільнікаў, прынамсі на першачатковых, найцяжэйшых этапах свайго дарогі. Бурлівыя дыскусіі, якія ён выклікаў, ператвараліся найчасцей у вострыя атакі на яго асобу і погляды. Ён застаўся ў адзіноце паміж сваіх. Застаўся чалавекам з іншага боку. Уладзімер Букоўскі склаў нават такую кароткую паказку: “Літоўцы — празь дзве тысячы гадоў напружаных намаганняў — спадзілі ўрэшце свайго першага жыда. Яго прозвішча гучыць: Вэнцлава”.

І на гэтым можна скончыць гэты аповед. Але гэта не адзіная праўда пра Томаса Вэнцлаву, можа, нават ня ўся праўда...

*З польскай пераклаў Зміцер Дзядзенка
паводле аўтарскага арыгіналу.*